



مجلة دراسات إقليمية

اسم المقال: لهجة أتراك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجات تركمان العراق

اسم الكاتب: نهاد محمد عاشور

رابط ثابت: <https://political-encyclopedia.org/index.php/library/967>

تاريخ الاسترداد: 2025/05/16 12:02 +03

الموسوعة السياسية هي مبادرة أكاديمية غير هادفة للربح، تساعد الباحثين والطلاب على الوصول واستخدام وبناء مجموعات أوسع من المحتوى العلمي العربي في مجال علم السياسة واستخدامها في الأرشيف الرقمي الموثوق به لإغناء المحتوى العربي على الإنترنت.

لمزيد من المعلومات حول الموسوعة السياسية – Encyclopedia Political، يرجى التواصل على info@political-encyclopedia.org

استخدامكم لأرشيف مكتبة الموسوعة السياسية – Encyclopedia Political يعني موافقتك على شروط وأحكام الاستخدام

<https://political-encyclopedia.org/terms-of-use>

تم الحصول على هذا المقال من موقع مجلة دراسات إقليمية - جامعة الموصل ورفده في مكتبة الموسوعة السياسية
مستوفياً شروط حقوق الملكية الفكرية ومتطلبات رخصة المنشاع الإبداعي التي يتضمن المقال تحتها.





Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet

Abstract began

The Turkish migration began at hundred of years before Christ from the north of the blanck Sea, accompanied by the migration of Al Hamn And Al Khazar tribes, which went further inside Europe and continued on successively till the fifteenth century, the result of these developments was the existence of new dialects called the North-West language or the North-Turkey language (Kipchak Turkey), the kipchaks occupied a wide geographical areas which they had the form of a political units without having the features of a state, it extended from the center of Asia and ALONGIDE Tuna. In the middle of the thirteenth century, the Monogolians launched many attacks on the kipchak tribes which was the main reason for their scattering among Hungary, Bulgaria, Romania, and Russia, they adopted the Christianity religion and in the course of the time they have been forgotten but still maintain the name of Kipchak.



Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet*

Önsöz:

Kipçak Türkleri, 9-11. yüz yilda sınırları doğuda Irtış İrmagindan başlayarak batı Sibiryayı, Kara denizin kuzey bozkırlarını içine alan ve guneyde Kirimdan kuzeye kafkasyadaki Kuban ve Terek ırmagina kadar, kuzeyde Orta Idil Sahasına kadar uzanan alanlarda yasmaktaydilar.

13- Yuz yilda baslayan ve tüm dunyayı etkisi altında bırakan Mogol hareketi, Orta Asyada, Kipçak Türklerinin yaşadığı Sahalarda hem siyasi hem de coğrafi bakımdan büyük değişimler yaşamıştı.

Kipçak Türklerinin gittikleri yerlerde oynadıkları kolonizatorluk rolunu ve bulundukları sahaların Türklesme olan katiklarını başka bir sahada, kafkasyada görmektedir.

Bugün Avrupada ve kafkaslarda bulunan Kipçak Varlığı, bu tarihi ve siyasi nedenlerle bağlı gelişmelerin sonucudur. Kipçak Türkçesinin Eserleri ise büyük bir kısmını, Memluk Kipeakkası La yazılan eserler oluşturmaktadır. Suriye ve Misir gibi Memluk hakimiyetinin söz konusu olduğu bölgelerde ortaya Konan bu eserler, oncelik Arapça Konusun yerli halka hakim unsurun dili olan Türkçe'yi öğretmek üzere kaleme alınan sözlük ve gramer Kitaplarıdır.

Sonradan dini konulu olanlar, atıcılık, okçuluk, atçılık Vb. Askerlikle ilgili bulunanlar ve edebi nitelikli eserler' de yazılmıştır.

Bu Siveyle ilgili bazı örnekleri' de elealdik.

* Öğretmen üyesi Musul Üniversitesi Bölgesel Araştırma Merkezi



Kıpçak Türklerinin Dili

A/ Kıpçak Türkçesinin şekillenmesi meselesi

12-yüz yılda Orta Asyada Türk dili yazı dili edebi dil seviyesinde iki ayrı sahada kendine gelisme yolu çizmiştir. Bunlardan doğuda olanını merkezi kasgar'ken, diğer batıda yer alan Sahanın Merkezleri Harzem ve sirderya Irmaginin güneyindeki yedisü, Merv ve Buhara gibi şehirler olmustur.⁽¹⁾

kasgar bölgesinde gelişen karahanlı Tark edebi dili, temelde eski uygur Türkçesine bağlı idi ve Türklerin İslamiyete girmesiyle birlikte İslami bir özellik de kazanmıştır.

12.y. yıldan sonar orta Asya daki Türk edebi dilinin gelişmesi sahisi Harzem bölgesi olmuş ve bu sahada gelenek olarak karahanlı Türkcesi temelinde, bölgesindeki kuvvetli Oğuz ve Kıpçak dil unsurlarını da bunyesine alarak kendisine has bir gelişim yolu cizen Harezm Türkçesi, bir taraftan karahanlı-Harezm doğrultusunda ilerlerken, etnik yapısındaki.

Cesitlik ve dilin kuruluş ve gelişme şartlarındaki lehçe karışıklıkları yüzünden Harezm Kıpçak ve Harezm-Oğuz doğrultusunda gelişmiştir.⁽²⁾

B/ Misir – Suriye alanında Genel Türk dili ve Kıpçak Türkçesinin durumu



Çeşitli Türk hanedanlarından sonar Misir- Suriye sahasında iktidara gelen Memluk hanedanligi ile bölgenin etnik yapisi cesitlenmis ve orta-Asyadan gelen kipçak boyları' da kendi dilleini ve kultulerini bus aha icinde yasatmays calismislardır.

Türkmen kipcak ozellikleri Turk dilinin Misir- Suriye bolgesinde giderek artan onemi Araplar tarafindan bu dillerini ogrenilmesi ve arastirilmasi gerekligini ortaya koymus ve bu yolda O donemini ortaya koyan bircak sahasında sozluk ve gramer kitabu' l Idrak Li Lisani' I - Etrak muellifi Ebu Hayyan. eserinde Misir suriya sahasında konusulan genel Turkcenin hatlarini calismistir.

Eserinde diger memluk kipçak sozluklerinin muelliflerinin yaptigi gibi, Turkmence, kipcakça ve Halis kipcakca gibi adlandirmalara getirmemistir, Sadece sozlukte ve gramer kisminda Turkmen ve kipcak unsurlari yeri geldidinde birbirinden ayirt kayd. etmis ve bunlar disinda "Uugurca", "Tatarca", "Harezmce", "Bulgarca" ve Turkistan gibi kayitli kelimelere de yer vermistir.⁽³⁾

Ebu Hayyan' in yaptigi aciklamalardan eserinde o sahada konusulan hangi Lehceyi esas aldiği acik bir sekilde anlasilmamaktadir.

Ebu Hayyan, sozlugundeki malzemeyi sozune itimat ettigi kisilerin agzindan derlendigi, sozluk ve gramer kitabinin kendisinden once ayni turde yapilmis bir calismay



ornek almak suretiyle meydana getirimis bir eser olmadigini belirtmektedir.⁽⁴⁾

kitabu' 1 Idrak Li Lisani'1 Etrak' in soz varligi incelemesinde genis olarak uzerinde durduguncelemesinde kipçak ozellikli bu ozelligi yaninda, kitabu, I Idrak Li Lisani' I Etrak' te sozluk kisminda Turkmence olarak kayitli olmayan Ebu Hayyanin genel Turkce olarak Kabul ettigi Fiiilin Turkmen oguz) ozellikli kelime olarak tespiti ve leksik- gramatikal malzemeler uzerinde yapılan incelemeler neticesinda kitabu' 1 Idrak Li Lisani'1 Etrak'te. Kitabu' I Idrak Li Lisani' I Etrak. gorulkmek tadir.⁽⁵⁾

kitabu' 1 Idrak Li Lisani' I Etrak' ten sonar mmeluk sahasinda yazilmis kisaca tercuman olarak bilinen 1343 "Turkmence" tarihli sozlukte "Halis kipcakca" ve terimleri gecmektedir.

Kipçak ozellikleri agir basan sozlukte yaklasik (70) kadar kelime Turkmence olarak kayedilmistir. Tercuman sozlugunun muelifi olan Filolog, eserinde "Halis kipcak Turkcesi sozunden neyin anlasildigi sorusunun tartismistir. Sozlukte bazi kelimeler –"Halis Turkce" veya "Halis kipcak Turkcesi" diye de kaydedilmistir.⁽⁶⁾

Bunun yaninda, 15. Yuz yil baslarinda yazildigi Tahmin edilen Ettuhfet-uz Zekiyeye Fil-Lugat It- Turkiyye sozlu ve gramer kitabinda, muellifin asil kipçak Lehcesini esas aldigı, bunun yaninda hem gramer hem, de sozluk



kisimlarinda kipçak ve Turkmen ozellikli sekilleri birbirinden ayirt ettigi goruler.⁽⁷⁾

Alalay, Ettuhfet-uz-Zekiyeh Fil- Lugat it – turkiye, sozluk ve gramer kitabinda, kipcak diyalekti uzerine dayandigi, cunku en cok kullanilan diyalekten bu oldugunu belirtmetedir.

Ayrica Turkmen diyalektinin sikismadikca, sozleme-digini, gerektiginde bazi yerlerde “Turkmenler soyledeler” Tarzinda bir ifade kullanildigini vurgulamaktadir.⁽⁸⁾

Memluk zamaninda kitabu’ l Idrak Li Lisani’I Etrak ile buyuk benzerlik tasiyan yazicilar kipcakca ozellikler yaninda Turkmen Turkcesinin kuvvetli etkisini hem soz varliginda hem de bazi Fonetik ve morfolojik ozelliklerde gormek mumkundur.⁽⁹⁾

Memluk sahasinda 15.y. yildan itibaren ozellikle Anadolu sahasiyla siyasi ve kulturel baglarin kuvvetlenmesi, Memluk sahsindaki Osmanli nufusunu artirmis ve sonucta Misirin osmanlilar tarafindan Fethiye Memluk-kipçak turkcesinin Anadolu Turkcesi ile karsilikli etkilesimi neticesinde, hem’ de soz varligi hem’ de gramer yapisi bakimindan Anadolu Turkcesi ozelliklerini tasiyan ve ayni Zamanda arkaik Turkmen tesirini bunyesinde bulunduran bir Memluk Kipcak olusmustur.⁽¹⁰⁾



Memluk sahasinda 13-15- yuz yllar arasında kullanilan Turkcenin, bu bolgelerde kipcak Turklerinden cok daha once yerlesik bir katman olarak mevcut olmustur.

Bununla birlikte 12.yuz yildan itibaren yavas yavas Misir-Suriye bolgelerine gelmeye baslayan bu sahda yaymaları, yazi dili haline getirmeleri, Altın ordu ve Harezm bolgesiyle olan siyasi ve kulturel baglantilar sonucunda Mumkun olabilmistir. O bolgede alt katman olarak koklu bir sekilde varligini surduren Turkmen unsurunun ve Memluk Sahasi ile yakin etkilesim icinde bulunan Bati ve Dogu Turk yazi dili cevrelerinin etkisinide aramak gerekir.

1. Kipcak Turkcesi Eserleri :-

Kipcak Turkcesinin elde bulunan eserlerinin hemen hepsi Memluk Kipcakcasina aittir. Bu eserleri de konuları bakimindan birkac grupta toplamak mumkundur.

2. Dini Eserler

1. Irsadu'I – muluk ve's- selatin: Kipcak en onemli ve hacimli bir eseridir. Hukumdarlara yol gostermek amaci ile Arapcadan satir alti yonte mine gore tercume edilmiş edilmiş bir fikih kitabidir. Berke Fakih tarafından 1387 yılında İskenderiye' de tamamlanmıştır. Eserin Tek yazma nushası Suleymaniye Kutuphanesi' nde



(Ayasofya, nr. 1016. Recep Toparlı eseri dil ozelliklerini de isleyerek nesretmistiir (Ankara 1992).

2. Kitab Fi-Fikh. Bu eser de Arapça bir fikih kitabbindan satır altı olarak tercume edilmistiir. Eserin kimin tarafindan, ne zaman ve nerede tercume edildigi bilinmemektedir. Tek yazma nushasi Suleymaniye Kutuphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 1360).
3. Kitab Fi- Fikh bi- Lisani't – Turki: Cesitli fikhi kitaplarindan toplanmisbir fetva kitabidir. Eseri yazan belli degildir, ancak 1421 yilindan once yazildigi anlasilmaktadir. Tek yazma nushasi Millet Kutuphanesi' de bulunmaktadır (Feyzullah Efendi. Nr, 1046).
4. Kitab- 1Mukaddime- I Ebu'l -Levs es- Semerkandi: Arapcadan satır altı usuiyle yapilmis, dini konulari iceren bir ceviridir. Eser. Kansu Gavari icin tercume edilmistiir. Eserin Arapcasinin yazari Ebu' l- Leys es- Semerkandi, buyuk bir fikih bilginidir.
5. Ilmi Eserler
 1. Bayraru'l –vazih: Baytarat adli Arapça bir kitaptan Memluklerin hiz metinde bulunan Tolu Bey'in emir ile cevrilmistiir. Eserde hastaliklarin sinflandirilmasi icin birtakim kurallar. Hastaliklarin tedavisinde kullanilan ilaçlar ve bunları kullanılışı hakkında ogutler bulunmaktadır. Ayrıca bay tarliga ait cesitli ilaçlar yer almaktadir.



2. Kitab Fi-ilmi'n –nussab: Arapcadan tercume edilmistir: kimin tarafindan tercume edildigildir. Okculukla ilgili bir eserdir.
3. kitabu Riyazeti'l :Farscadan tercume edilen eser. At bakimiyla ilgilidir. Tercume edeni ve tarihi belli degildir.
4. Munyetu'I –guzat: Binicilik ve atılıga dair Arabca bir eserden tercume edilmistir. Eser altı bolum uzerine düzenlenmistir: Ata binmek, mizrak tut.
5. Sozluk ve dil Bilgisi Kitaplari.

Bulgatu'l–mustak Fi ligati't– Turk ve'l–Kifcak: Cemaleddin Ebu Muhammed et– turki tarafindan yazilmistir. Yazilistir.

El-kavaninu'l –kulliyye li-Zabti'l lugati't –Turkiyye: Bu eser de Arapca-Turkce bir sozluk mahiyetindedir. Turkceyi ogretmek amaciyla yazilmistir.

El-Kavaninu'l –Kulliyye li-Zabti'l-Lugati't-Turkiyye: XV. Yuzylin. Timi amaciyla yazilmis bir dilbilgisi kitabidir. Eser Recep Toparli. Sadi Cogenli ve Nevzat Yanik tarafindan nesredilmistir (Ankara 1999).

Et-Tufetu z-zekiyye Fi'l-Lugati't-Turkiyye: Mi,rda yazildgi anlasilan eserin yazarı bilinmektedir. 1343 yazildgi tahmin edilmektedir. Eser biri gramer. Oteki lugat olmak üzere iki kisimdan olusmaktadır. Eser bir ders kitabı olarak da kullanilmistir.



Kitab-I Mecmu- I Tercuman-I Turki ve Mongoli: 1343 yilinda Halil b. Muhammed b. Yusuf el Konevi adli bir Turk tarafindan yazilmistir. Bu da dil bilgisi- sozluk niteliginde bir eser dort bolumden oiusmaktadır: sesbilgisi ile Arapca-Kipcakca sozlugu: Kipcakca fiil cekimi: isim cekimi. Zamirler, deatlar ve ekler.

Kitau'l -Idrak li Lisani'l -Ebu Hayyan isminde Berberi asilli bir Arab dilci tarafindan 1312' de kahire' de yazilmistir. Eser, alfabetik sirada duzenlenmis bir sozluk ve bir de gramer olmak uzere iki kisimdan olusmaktadır.

Edebi Eserler

1. Kitabu Gulistan bi't – Turki (Gulistan Tercumesi): Iran sairi Sadi'nin unlu eseri Gulistaninin Turkceye yapılan ilk tercumesidir. Sarayli Seyf ta-rafından 1391 yilinda yapılan bu ceviri, soz varligi ve dil bilgisi ozellikleri acisindan onem tasimaktadir. Eser her ne kadar bir tercume ise de, mutercim kendisinden de birtakim eklemeler yaparak, eser telif eser niteligine burun durmustur. Eser Ali Fehmi karamnlioglu tarafindan yayimlanmistir.



Munyetu'l guzat dan

1. bu bab at ustunde ok atmaklikni beyan kilur taki.
2. muning icinde envac zaray if bar turur bu isde.
3. kirek kim ating yasi at bolgay nicuk kim.
4. sanga vasf kildim ok atmak -lik-ka salih bolur.
5. ok atmaga baslagay-sen capip bes bir yumsak.
6. ya algil taki bir ok algil kim bu fen-ge yarar bolgay.
7. andin songra bis burcas tikgil biri artinca 106/a.
8. her birisi-ning arasi kirk arson yir bolsun.
9. andin songra bis ok algil taki atingni katig.
10. surup bularni biri biri artinca ategil kakan.
11. bularni yahsi atar bolsang her birisi-ning ara.
12. sini otuz arson kilgil tigme kurla munung.
13. kipi iksitgil ta her birisi-nin? aasi.
14. yiti atlam kalsun kakan munda taki hazik bolsang.
15. tiz atmak-lik- da sartinca bes bu is-ning haddi.
16. ol turur andin songra bir turlug taki tikgil 106/b.
17. Ya^c ni sol yaninga uc burcas taki sag yaminga.
18. karsu-rak iki tikkgil taki capup kilip evvel sol.
19. yaning- dagi-ni atgil andin songra sag yaning-dagin.
20. atgil eger atabilseng kakan munda taki mahir bolsan?
21. bes bir katig ya algil aning bitle takianca atgil.
22. yumsak birle nicuk atar irding bes bu vaktda kamil.



Dipnotlar Kaynaklar

- 1) A. Caferoglu, Turk Dili Tarihi II, Istanbul, 1972, s. 102.
- 2) Z. Korkmaz, Marzuban-name (inceleme-Metin- sozluk-Tipki basim), Ankara 1973, S47-48.
- 3) A. Cafer oglu, kita bul-Idrak li-lisan-“l Atrak, Istanbul 1931, S. 1 X.
- 4) A. inan “XIII.XIV. Yuzyillarda Misir’ da oguz- Turkmen ve Kipcak Lehceleri ve “Halis Turkce makcleler ve incemeler 11. C., Ankara 1991, S.87.
- 5) B. Atalay, Ettuhfet-uz-zekiyye Fil-lugat-it- Turkiyye, Istanbul 1945, S. XVI .S
- 6) b. Atalay, a.g.e.,s3.
- 7) A.inan, a.g.e., S.87.
- 8) A. F. karamanli Oglu, Kipcakalar ve kipcakca Turkcesi, i. U T D E.
Dergisi, C.Xii, 1963, S. 183.
- 9) A. Cafer oglu, a.g.e., S.89.
- 10) A. jnan, a.g.e., S.92.



لهجة أتراك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجة تركمان العراق

نهاد محمد عاشور

ملخص بحث

بدأت الهجرة التركية من شمال البحر الأسود قبل مئات السنين من الميلاد وقد صاحبتها هجرة قبائل الهون والخزر، وقد استمرت في التغلغل إلى داخل أوروبا موجة ولغاية القرن الخامس عشر، كانت نتيجة هذه التطورات تكون مجموعة من اللهجات اطلق عليها تسمية اللغة الشمالية الغربية أو اللغة الشمالية التركية (Kipcahak Turkey)، وقد احتل القبجاق مساحات جغرافية واسعة والتي كانت بشكل وحدات سياسية من وسط آسيا وعلى طول امتداد Tuna. وفي اواسط القرن الثالث عشر شن المغول عدة هجمات على المناطق التي تتوارد فيها هذه القبائل والتي تتواجد فيها هذه القبائل والتي كانت سبباً مباشرًا في تشتيتهم ونزوحهم إلى أقاليم (مناطق) أخرى مثل هنغاريا وبلغاريا ورومانيا وروسيا ، وقد اعتنقوا هذه القبائل الديانة المسيحية. وبمرور الوقت وباختلاطهم مع الأقوام الأخرى بشكل كامل، أصبحوا طي النسيان ولكنهم حافظوا على تسمية إلى Kipchak.